МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра конституційного,
адміністративного та фінансового
права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Актуальні проблеми господарського права”

на тему:

„Проблеми недійсності господарських договорів”

Студента 1 курсу групи ПРм - 12
Галузь знань 0304 «Право»
Спеціальність 8.03040101 «Правознавство»
Копачука І.С.
Керівник: д.ю.н., проф. Гречанюк С.К.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____Оцінка: ECTS _____

Члени комісії _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)
_____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)
_____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали

ТЕРНОПІЛЬ – 2016

Зміст

Вступ…… 3

Розділ 1

ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ НЕДІЙСНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗОБОВЯЗАННЯ……..……... 5

Розділ 2

ПІДСТАВИ НЕДІЙСНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ……..…….9

Розділ 3

ПРОБЛЕМИ НЕДІЙСНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ……17

Висновки……25

Список використаних джерел……..26

Вступ

Однією з підстав виникнення господарських зобов'язань (найбільш поширеною у сфері економіки) є господарські договори, за допомогою яких опосередковуються зв'язки між суб’єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин. Термін господарський договір використовується в таких значеннях:

1) як угода (правочин), що породжує права та обов'язки учасників господарських відносин;

2) як зобов'язання сторін (учасників господарських відносин), що ґрунтуються на укладеній ними угоді;

3) як правовий документ, в якому фіксується факт угоди і зміст зобов'язання сторін.

Основним є друге значення господарського договору, а перше і третє відіграють допоміжну (обслуговуючу) роль.

Поняття господарського договору визначається за допомогою його ознак, що дозволяють відокремити його від інших видів договорів:

1) особливий суб'єктний склад (звичайно господарські договори укладаються за участю суб'єктів (суб'єкта) господарювання);

2) спрямованість на забезпечення господарської діяльності учасників договірних відносин;

3) тісний зв'язок з плановим процесом, насамперед, внутрішньофірмовим плануванням учасників господарських відносин;

4) поєднання в господарському договорі майнових та організаційних елементів;

5) обмеження договірної свободи з метою захисту інтересів споживачів;

6) можливість відступу від принципу рівності сторін (державні контракти, договори приєднання, договори, що укладаються в межах рамочних контрактів).

Господарський договір - це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди майново-організаційні зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їх господарської діяльності (господарських потреб) з урахуванням загальногосподарських (публічних) інтересів.

Якщо ж господарські зобов’язання не відповідають вимогам закону, то суд визнає їх не дійсними.

Розділ 1.
ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ НЕДІЙСНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗОБОВЯЗАННЯ

Господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону, або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї із сторін, або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині.

Недійсною може бути визнано також нікчемну умову господарського зобов'язання, яка самостійно або в поєднанні з іншими умовами зобов'язання порушує права та законні інтереси другої сторони або третіх осіб.

Нікчемними визнаються, зокрема, такі умови типових договорів і договорів приєднання, що: виключають або обмежують відповідальність виробника продукції, виконавця робіт (послуг) або взагалі не покладають на зобов'язану сторону певних обов'язків; допускають односторонню відмову від зобов'язання з боку виконавця або односторонню зміну виконавцем його умов; вимагають від одержувача товару (послуги) сплати непропорційно великого розміру санкцій у разі відмови його від договору і не встановлюють аналогічної санкції для виконавця.

Виконання господарського зобов'язання, визнаного судом недійсним повністю або в частині, припиняється повністю або в частині з дня набрання рішенням суду законної сили як таке, що вважається недійсним з моменту його виникнення. У разі якщо за змістом зобов'язання воно може бути припинено лише на майбутнє, таке зобов'язання визнається недійсним і припиняється на майбутнє.

Господарське зобов'язання повністю або у частині може бути визнано судом недійсним на вимогу однієї із сторін або відповідного органу державної

влади. Вичерпний перелік підстав визнання зобов'язання недійсним у судовому порядку наведений у нормі, що коментується. До них належать випадки коли:

1) зобов'язання не відповідає вимогам закону. Під останніми розуміються вимоги, що стосуються як змісту зобов'язання, так і його форми. Але в разі недодержання сторонами вимог стосовно форми зобов'язання останнє, в силу дії загального положення статті 218 Цивільного кодексу, може бути визнано недійсним лише у випадках коли це прямо передбачено у законі. Так, недодержання вимоги щодо встановленої форми договору комерційної концесії тягне недійсність договору. У судовій практиці трапляються випадки визнання зобов'язання недійсним також, якщо воно не відповідає вимогам підзаконного нормативного акта. Така практика суперечить першій частині коментованої статті, яка сформульована однозначно і не передбачає розширеного тлумачення. У разі необхідності інше правило встановлюється безпосередньо у законі. Так, зовнішньоекономічний договір може бути визнаний недійсним, якщо він не відповідає вимогам не тільки законів, а й міжнародних договорів;

2) зобов'язання вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства. Така мета може бути різною: ухилення від сплати податків, незаконне вивезення за кордон валютних коштів, матеріальних чи культурних цінностей, заподіяння руйнівних матеріальних збитків конкуренту тощо, але вона має бути свідомою, умисною. Визначення мети зобов'язання такою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, здійснюється судом;

3) зобов'язання укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності). Під зазначеною компетенцією розуміється сукупність господарських прав та обов'язків, які має суб'єкт господарювання чи інший учасник господарських відносин. Щодо цього поняття господарської компетенції можна розглядати як синонім поняттю господарської правосуб'єктності, яка має спеціальний господарський характер. Зміст вказаної компетенції (спеціальної правосуб'єктності) конкретного учасника

господарських відносин складають його права та обов'язки, встановлені законодавством та установчими документами (статутом, засновницьким договором, положенням). Якщо суб'єкт господарювання вступив у зобов'язальне правовідношення і при цьому вийшов за межі своїх цілей і завдань, встановле-них установчими документами, то таке зобов'язання може бути визнано недійсним. Недійсним визнається також зобов'язання суб'єкта організаційних повноважень, укладене ним з порушенням меж його господарської компетенції, передбаченої законом, положенням або засновницьким договором [10, с. 25].

Підстави визнання зобов'язання недійсним стосуються так званих оспорюваних зобов'язань. Останні презумуються як дійсні, але їх дійсність може бути оспорена однією із сторін або відповідним органом державної влади у суді. Суд, встановивши наявність однієї з таких підстав, може визнати зобов'язання недійсним повністю або у частині.

Нікчемними вважаються ті зобов'язання або їх окремі умови, недійсність яких встановлена законом. Вони є недійсними в силу закону з моменту укладення; і тому визнання їх недійсними судом не потребується. Тобто у цьому разі зрезюмується недійсність зобов'язання, і разом з тим існує можливість визнання його дійсним у судовому порядку.

Недійсними в силу закону визнаються нікчемні умови господарських зобов'язань, які самостійно або у поєднанні з іншими умовами зобов'язання порушують права та законні інтереси їх сторін чи третіх осіб. У частині 2 коментованої статті встановлено перелік нікчемних умов типових договорів і договорів приєднання, тобто тих, де сторона не може відступати від змісту договору або наполягати на зміні його змісту.

Недійсність нікчемних умов господарських зобов'язань встановлюється безпосередньо законом чи у порядку, ним визначеному. Так, щодо публічних зобов'язань Кабінет Міністрів України може у передбачених законом випадках видавати правила, обов'язкові для сторін такого зобов'язання, у тому числі щодо встановлення або регулювання цін. Умови публічного зобов'язання, що не

відповідають цим правилам чи встановленим цінам, є недійсними. Визнається нікчемною і недійсною угода щодо забезпечення виконання зобов'язання, вчинена з недодержанням встановленої законом письмової форми тощо.

Визнання господарського зобов'язання недійсним за рішенням суду є однією з підстав (умов) його припинення. Зобов'язання припиняється повністю або у частині з дня набрання рішенням суду законної сили. Причому недійсним воно вважається з моменту його виникнення. Якщо ж за змістом зобов'язання воно може бути припинено лише на майбутнє, таке зобов'язання визнається недійсним з моменту його виникнення і припиняється на майбутнє. Викладене стосується також зобов'язань або їх окремих умов, які визнаються недійсними не тільки за рішенням суду, а й у силу закону як нікчемні.

РОЗДІЛ 2.
ПІДСТАВИ НЕДІЙСНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ

Для набрання договором юридичної сили він має відповідати загальним вимогам, передбаченим ст. 203 ЦК України, дотримання яких е обов'язковою умовою чинності будь-якого правочину. Згідно зі ст. 215 ЦК України, відсутність у момент учинення правочину вимог його чинності, передбачених частинами 1-3, 5,6 ст. 203 ЦК України, є підставою його недійсності. ГК України взагалі оперує одним поняттям "недійсність господарського зобов'язання". Отже, на нормативному рівні не проведено розмежування понять "дійсність" та "чинність" договорів.

Разом з тим поняття "чинність договору" є більш ширшим та поглинає своїм змістом поняття "дійсність договору". Чинним є діючий господарський договір, який набув юридичної сили (юридична сила договору означає обов'язковість його дії щодо учасників) і має її на даний проміжок часу. Тільки договір, що набув юридичної сили, створює юридичні наслідки для його сторін. Господарський договір залишається чинним, доки не припиняться всі господарсько-договірні зобов'язання, що виникли на його підставі та/або не спливе термін дії господарського договору. Після закінчення терміну дії договір утрачає чинність, за умови, що такий термін не пролонговано. Закінчення терміну дії договору припиняє виконання сторонами договірних зобов'язань, однак, не звільняє їх від відповідальності за порушення конкретних договірних обов'язків. Таким чином, якщо чинність договору є показником його юридичної сили (домовленість між сторонами може ще не набути юридичної сили договору або раніше чинний договір може її втратити), то дійсність ~ показником правомірної природи договору та обов'язковою умовою його чинності.

Підстави недійсності господарського зобов'язання передбачені ст. 207 ГК України. Утім, за офіційною позицією Вищого господарського суду України (далі - ВГСУ), висловленою у п. 21 Інформаційного листа ВГСУ "Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України" від 07.04.2008 р., ст. 207 ГК України застосовуватись не може, оскільки вона не встановлює особливостей регулювання господарських відносин, а тільки містить загальні правила про недійсність господарських зобов'язань, які суперечать ЦК України як за термінологією, так і за змістом. Так, зокрема, ст. 207 ГК України не передбачає поділу недійсних господарських зобов'язань на нікчемні та оспорювані, а натомість фактично розглядає як оспорювані всі ті зобов'язання, які виникають із правочинів, які за ЦК України є нікчемними [1].

ЦК України встановлює загальні правила про недійсні правочини, які розподіляє на два види: нікчемні та оспорювані. Принципова відмінність між такими правочинами полягає в тому, що нікчемний правочин є недійсним в силу закону, а оспорюваний стає недійсним внаслідок прийняття судового рішення, яке має зворотну силу у часі. ЦК України встановлює такі випадки нікчемності правочину:

- недотримання сторонами вимоги щодо нотаріального посвідчення правочину, за винятком певних нормативно встановлених випадків;
- вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності та в разі відсутності його схвалення законними представниками;
- вчинення правочину недієздатною фізичною особою без дозволу органів опіки та піклування чи наступного схвалення (якщо йдеться про дрібні побутові правочини);
- порушення ним публічного порядку [3].

Разом з тим факт учинення правочину, який не відповідає вимогам чинного законодавства та визначається законом як нікчемний, не належить до категорії фактів, що не потребують доведення. Інакше кажучи, сам факт порушення, що спричиняє нікчемність договору, потребує встановлення у

кожному окремо взятому випадку. Не випадково законодавство та судова практика низки країн не виключають можливості подання позовів про визнання недійсним нікчемного договору, адже тільки суд може встановити наявність фактичних підстав, що відповідно до закону спричиняють нікчемність правочину. У багатьох випадках їх встановлення потребує вагомих доказів, які мають бути оцінені саме судом. На доктринальному рівні теж неодноразово зверталась увага на необхідність підтвердження факту нікчемності вчиненого правочину в судовому порядку.

Як відзначалося вище, недійсність правочину може бути наслідком відсутності у момент його учинення вимог, передбачених частинами 1-3, 5, 6 ст. 203 ЦК України. Інакше кажучи, підставами недійсності правочину можуть бути: суперечність змісту правочину ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства; відсутність у особи, яка вчиняє правочин, необхідного обсягу цивільної дієздатності; обмеження волевиявлення учасника правочину та/або невідповідність такого волевиявлення внутрішній волі учасника правочину; спрямованість правочину не на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; суперечність правочину, що вчиняється батьками (усиновлювачами), правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Утім слід зазначити, що недійсність договорів спричиняє суперечність їхнього змісту не тільки актам цивільного законодавства, а й актам господарського, податкового законодавства тощо. Так, в Інформаційному листі ВГСУ від 07.04.2008 р. звертається увага на те, що "поняття правочину є цивільно-правовим поняттям, і норми про недійсність тих чи інших правочинів є цивільно-правовими. Разом з тим закони часто містять норми, які належать до різних галузей права. Зокрема, закон публічно-правової направленості може містити окремі цивільно-правові норми. Тому, якщо такий закон містить норми, які встановлюють умови недійсності правочину, то такі норми підлягають застосуванню" (п. 16).

Установлюючи підстави оспорюваності правочину, законодавець в одних випадках зазначає, що останній "може бути визнаний судом недійсним", а в інших передбачає, що правочин за наявності встановлених законом підстав "визнається судом недійсним". Як бачимо, за наявності одних підстав правочин апріорі має бути визнаний недійсним, а за наявності інших - суду надається право на власний розсуд вирішувати питання, пов'язані з дійсністю правочину. Відразу постає декілька питань. По-перше, якщо за наявності певних підстав правочин у судовому порядку апріорі буде визнано недійсним, чому він на нормативному рівні отримав статус оспорюваного? По-друге, якщо законодавець чітко визначає підставу, за наявності якої суд "може визнати правочин недійсним", виникає питання: за яких умов суд повинен це зробити, а за яких - відмовити позивачеві в задоволенні його позивних вимог. Так, з огляду на офіційну позицію ВГСУ за умов відсутності у суб'єкта господарювання (сторони господарського договору) певного дозволу, застосуванню підлягає ст. 227 ЦК України, яка кваліфікує правочин, вчинений юридичною особою без відповідного дозволу (ліцензії), як оспорюваний. Однак поза увагою ЦК України залишається питання дійсності договору, укладеного фізичною особою - суб'єктом підприємницької діяльності, без відповідного дозволу (ліцензії) на здійснення певного виду діяльності, який опосередковує означений договір. Більше того, передумови набуття господарської правосуб'єктності (компетенції) не завжди зводяться винятково до отримання суб'єктами господарювання відповідних ліцензій [8 с.165].

Похідними від правосуб'єктності господарської організації (юридичної особи) є повноваження її представників, пов'язані з укладанням господарських договорів від її імені. Це означає, що представник не може набути господарських прав та обов'язків для особи, яка не здатна їх мати та/або реалізувати. Відповідно, дії представника, якому належать повноваження діяти від імені та в інтересах сторони, яка сама не має права на вчинення цих дій (на які вона уповноважила представника), у тому числі на укладення певних договорів, не здатні створити 272 правових наслідків у вигляді набуття

суб'єктивних прав та обов'язків, що утворюють зміст конкретних договірних правовідносин. Отже, при укладанні господарських договорів кожна зі сторін має одночасно перевірити як здатність свого контрагента відносно укладення відповідного договору, так і повноваження представника, який укладає договір від імені даного контрагента.

Під час укладання господарського договору юридичною особою можуть виникати проблемні ситуації двох видів: по-перше, пов'язані з перевищенням повноважень її представника щодо укладення договору, по-друге - з відсутністю повноважень у особи ("квазіпредставника"), яка уклала договір від імені юридичної особи.

При перевищенні повноважень представника особа, яку він представляв, може або схвалити дії такого представника, або відмовитися від їх схвалення. Згідно зі ст. 241 ЦК України правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Наступне схвалення юридичною особою правочину, здійсненого від її імені представником, який не мав належних повноважень, робить його дійсним з моменту вчинення. Доказами такого схвалення можуть бути відповідне письмове звернення до іншої сторони правочину чи до її представника (лист, телеграма, телетайпограма тощо) або вчинення дій, які свідчать про схвалення правочину (приміром, здійснення платежу іншій стороні тощо).

Від випадків укладення господарських договорів від імені юридичної особи н вповноваж ними суб'єктами потрібно відрізняти випадки обмеження самою юридичною особою повноважень своїх представників щодо укладення окремих господарських договорів. Такі обмеження, як правило, мають вираження у вигляді обов'язкового попереднього схвалення договору з боку відповідного колегіального органу (загальних зборів, ради директорів і т. ін.) перед його підписанням повноважним представником юридичної особи. Найчастіше необхідність такого схвалення пов'язується із: а) загальною сумою платежу за товари (роботи, послуги), що мають бути придбані (реалізовані) за

договором (наприклад, при укладенні договору на суму понад 25 тис. гривень); б) видом договору (наприклад, укладення договору, за яким така сторона має виступити поручителем); в) співвідношенням загальної суми платежу за договором та вартості чистих активів юридичної особи (наприклад, коли така сума буде перевищувати 10 % (15 %) чи більше від вартості чистих активів юридичної особи). Відповідно до ч. 2 п. 3 ст. 92 ЦК України, у відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили (йдеться про обмеження наявних повноважень, а не про здійснення дій, на які повноваження взагалі відсутні), крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження [10, с. 31].

Належною формою господарського договору є письмова. Утім, якщо договір не відповідає загальним вимогам до письмової форми правочину, передбаченим ст. 207 ЦК України, його не можна вважати вчиненим у письмовій формі. Згідно зі ст. 218 ЦК України, недотримання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом. Відповідно до ст. 220 ЦК України у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним. Якщо сторони домовилися стосовно всіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна зі сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним (у цьому випадку наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається).

Сьогодні ні ЦК України, ні ГК України не вирішують проблему, пов'язану з відсутністю державної реєстрації договорів, для яких остання передбачена чинним законодавством. Згідно з роз'ясненнями Вищого арбітражного суду України "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними" № 02-5/111 від 12.03.1999 р. (п. 8), угода, укладена з порушенням правил щодо обов'язкової державної реєстрації,

може бути визнана недійсною лише в тому випадку, коли такі наслідки прямо передбачаються нормативним актом. Якщо незареєстровану угоду повністю або частково виконано, а сторона, яка отримала виконання, ухиляється від державної реєстрації цієї угоди, то друга сторона має право звернутися до господарського суду стосовно захисту своїх інтересів. У цьому разі суд може визнати угоду, що не пройшла державної реєстрації, дійсною, і такого рішення достатньо для виникнення в органу, що реєструє, обов'язку щодо здійснення державної реєстрації угоди, незважаючи на волю другої сторони.

Господарський договір може бути визнано недійсним у цілому, або в частині (коли недійсними визнаються тільки окремі договірні умови). Відповідно до ст. 217 ЦК України недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини.

Виконання господарського договору, визнаного судом недійсним повністю або в частині, припиняється повністю або в частині з дня набрання рішенням суду законної сили як таке, що вважається недійсним з моменту його виникнення.

Недійсний договір не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. При цьому останні залежать від того, які саме дії були здійснені сторонами на виконання договору. Так, відповідно до ст. 216 ЦК України у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послузі, - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Вищеозначені правові наслідки застосовуються, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування

або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів. Правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін.

Згідно з ч. 5 ст. 216 ЦК України вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою. Утім ЦК України не дає визначення поняття "заінтересована особа", тому коло таких осіб має з'ясовуватись у кожному конкретному випадку залежно від обставин справи та правових норм, які піддягають застосуванню до спірних правовідносин. Тільки в окремих випадках ЦК України встановлює, за чиїм саме позовом правочин може бути визнаний недійсним. Крім того, наслідки недійсності нікчемного правочину суд може застосувати з власної ініціативи. При цьому застосування наслідків недійсності нікчемного правочину судом, за відсутності відповідної позовної вимоги заінтересованої сторони, є правом, а не обов'язком суду. Згідно з п. 2 ст. 83 ГПК України господарський суд також може вийти за межі позовних вимог і застосувати наслідки недійсності оспорюваного правочину, якщо про це є клопотання заінтересованої сторони [2].

Момент, з якого нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є таким, імперативно встановлений чинним законодавством і не може бути змінений судом. Так, згідно з ЦК України нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення. Це означає, що нікчемний правочин є недійсним з моменту його вчинення в силу закону, а рішення суду про визнання оспорюваного правочину недійсним має зворотну силу в часі. Частина 2 ст. 236 ЦК України встановлює, що за нікчемним правочином та за правочином, визнаним судом недійсним, не тільки не виникають права та обов'язки, настання яких сторони пов'язували з моментом вчинення такого правочину, а й ті, виникнення яких передбачалося лише в майбутньому.

Розділ 3.
ПРОБЛЕМИ НЕДІЙСНОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Господарський договір являє собою особливий вид договорів, з характерними йому особливими ознаками та функціями, за якими його можна відокремити від інших видів договорів. Однією з особливостей такого договору є те, що в його основу покладаються економічні інтереси. Господарський договір завжди укладається з комерційною метою. Через укладення господарських договорів відбувається здійснення господарської діяльності, яка, у свою чергу здійснюється для досягнення економічних та соціальних результатів. Нажаль, на сьогоднішній день, з господарськими договорами пов'язано ряд проблем, серед яких можна було виділити проблеми недійсності господарського договору.

Проблемність недійсності господарських договорів, прослідковується у значній кількості судових справ присвячених недійсності господарських договорів. Кількість таких справ з кожним роком зростає. Як свідчить судова практика, до 30% усіх спорів, що розглядаються Вищим господарським судом України у сфері договірних відносин, тією чи іншою мірою пов'язані з питаннями недійсності договорів. Якщо звернутися до офіційної статистики про роботу судів у І півріччі 2013 року, яка наведена Верховним судом України, найбільшу кількість справ розглянутих місцевими господарськими судами становлять справи про укладення, зміну, розірвання, виконання та визнання недійсними господарських договорів – 3,5 тис. справ [6]. Кожна третя справа, яка розглядається місцевими господарськими судами, - це справа про визнання господарського договору недійсним. Про наявність проблем та неоднозначність у вирішенні судами цієї категорії справ також свідчить судова практика Пленуму Вищого господарського суду України, присвячена питанням визнання господарських договорів недійсними. Зважаючи на наміри Пленуму Вищого господарського суду України забезпечити правильне і однакове

застосування законодавства у розгляді справ про недійсність господарських договорів,слід зауважити, що складність розгляду відповідних спорів безпосередньо пов'язана з існуючою нормативно-правовою базою, а саме: колізіями й невизначеностями у нормативно-правових актах, якими здійснюється правове регулювання господарсько-договірних відносин. Проблеми та неоднозначні підходи до питання недійсності господарських договорів наявні також і в теоретичних напрацюваннях науковців.

Правове регулювання господарсько-договірних відносин здійснюється нормами Господарського кодексу України [1], Цивільного кодексу України [3], спеціальними законами України про окремі види господарської діяльності (інвестиційну, зовнішньоекономічну, транспортну тощо), а також чинними міжнародно-правовими договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Основний масив норм, якими здійснюється правове регулювання господарсько-договірних відносин міститься в Господарському кодексі та Цивільному кодексі. Відповідно і більшість проблем, які виникають при здійсненні правового регулювання господарсько-договірних відносин, виникають під час співвідношення норм ГК України та ЦК України.

1 січня 2014 року виповнилося десять років з моменту вступу в силу ГК України та ЦК України. Ці два кодекси були покликані на якісно новому рівні з урахуванням міжнародного досвіду врегулювати суспільні відносини в тому числі і суспільні відносини, які виникають разом з укладенням господарських договорів. Проаналізувавши проміжок часу в десять років з моменту вступу ГК та ЦК України в силу, можна говорити про те, що певні положення обох кодексів потребують змін, доповнень та модернізації. Слід погодитися з думкою В. В. Луця про те, що сучасний стан договірного права України характеризується розбіжністю та суперечливістю, що існує у положеннях ГК та ЦК України, а це, у свою чергу, призводить до несталості господарського обігу та нестійкості господарсько-договірних відносин [9, с.120].

Варто зазначити, що певна специфіка полягає у тому, що ГК України та ЦК України мають однакову юридичну силу, прийняті одночасно та містять значну кількість норм колізійного характеру [10, с 23].

Переходячи безпосередньо до проблем господарського договору, слід зазначити, що недійсність господарського договору можна визначити, як встановлену судом невідповідність господарського договору вимогам закону щодо його дійсності, внаслідок чого такий договір припиняє своє юридичне існування та не спричиняє юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Відповідно, недійсність господарського договору пов'язана з невідповідністю такого договору певним вимогам (умовам).

Однією з проблем недійсності господарських договорів є те, що в ГК України немає конкретно визначених умов, яким повинен відповідати господарський договір для того, щоб він не був визнаний недійсним. Такими умовами є умови дійсності господарського договору.

Відповідно до ч. 7 ст. 179 ГК України, господарські договори укладаються за правилам, встановленим ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених цим кодексом, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів. Оскільки господарські договори укладаються за правилами, встановленим ЦК України, щодо договору (цивільно-правового договору), але з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

Отже, для того, щоб визначити, яким умовам дійсності повинен відповідати господарський договір, треба звертатися до правил, встановлених ЦК України, щодо умов дійсності цивільно-правового договору, врахувати особливості, передбачені в ГК України, і тільки тоді можна отримати перелік умов дійсності господарського договору.

Важливо зазначити, що використання такої складної конструкції, щодо визначення умов дійсності господарського договору, зокрема через умови дійсності цивільно-правового договору є досить проблематичним, оскільки на господарський договір починають поширюватися норми обох кодексів, у результаті чого починають виникати колізії та суперечності між нормами.

Також на господарський договір починають поширюватися ті термінологічні неузгодженості, некоректно викладені норми та інші проблемні аспекти, які наявні в ЦК України. У ЦК України умови дійсності цивільно-правових договорів визначаються через умови дійсності правочину. Одним із прикладів термінологічних неузгодженостей ЦК України є паралельне вживання та ототожнення в окремих статтях ЦК України таких термінів, як «правомірність правочину», «чинність правочину», «недійсність правочину».

Вочевидь до ЦК України мають бути внесені зміни та термінологічні неузгодженості мають бути усунені, оскільки вони викликають складнощі як при регулюванні цивільно-договірних відносин, так і при регулюванні господарсько-договірних відносин. Вбачається необхідним і закріплення в ГК України в главі 20 «Господарські договори» окремої статті, яка б визначала умови дійсності господарських договорів.

В окремій статті ГК України необхідно закріпити і підстави та наслідки недійсності господарського договору. На сьогоднішній день підстави та наслідки недійсності господарського договору визначаються через підстави та наслідки недійсності господарського зобовязання у ст. ст. 207, 208 ГК України. Варто зазначити, що безпосередньо зі ст. 207 ГК України повязано чимало проблем недійсності господарських договорів. Сама по собі назва ст. 207 ГК України «Недійсність господарського зобовязання» є некоректною, оскільки зміст зобовязання становлять права та обовязки сторін, а права та обовязки сторін не можуть бути визнані недійсними. Недійсним може бути визнаний лише юридичний факт (господарський договір) як підстава виникнення господарського зобовязання і як правовий наслідок такого факту.

Частина 1 ст. 208 ГК України закріплює, що господарське зобовязання, що не відповідає вимогам закону або вчинене з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним із них господарської компетенції (спеціальної правосубєктності), може бути на вимогу однієї зі сторін або

відповідного органу державної влади визнано судом не дійсним повністю або в частині.

Однією із проблем недійсності господарських договорів є те, що суд може визнати недійсним господарський договір, що не відповідає вимогам закону, тільки на вимогу однієї зі сторін, або відповідного органу державної влади. Фактично за змістом ст. 207 ГК України не може звернутися з позовом про визнання господарського договору недійсним, як такого що не відповідає вимогам закону, особа, права та законні інтереси якої порушує такий договір.Слід зазначити, що згадка про порушення прав та законних інтересів третіх осіб міститься в ч. 2 ст. 207 ГК України, але в ч. 2 ГК України йдеться про недійсність нікчемної умови господарського зобов'язання. Таке питання намагався вирішити Пленум Вищого господарського суду в своїй постанові «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» від 29 травня 2013 року №11 [5], посилаючись правила статей 1 та 2 Господарсько-процесуального кодексу України (ГПК) [2], але однозначно відповідна проблема має бути вирішена шляхом закріплення безпосередньо в ГК України норми про те, що суд може визнати недійсним господарський договір на вимогу особи, права і законні інтереси якої порушує відповідний договір.

Схожу норму містить ч. 3 ст. 215 ЦК України, яка передбачає, що суд може визнати недійсним правочин, якщо одна зі сторін або інша зацікавлена особа заперечує його дійсність. Тобто ЦК України вживає термін «зацікавлена особа». Фактично свою заінтересованість така особа при поданні позову про недійсність правочину (договору) повинна довести, і доводити її вона може саме через порушення правочином її прав та законних інтересів.

Ще однією проблемою недійсності господарських договорів є те, що ч. 2 ст. 207 ГК України передбачає, що недійсною може бути визнано також нікчемну умову господарського зобов'язання, а нікчемними визнаються, зокрема, умови типових договорів і договорів приєднання. Проблема полягає у тому, що недійсною не можна визнати умову типового договору внаслідок того,

що типові договори встановлюються нормативно-правовими актами органів влади, наприклад наказами міністерств. У такому разі, фактично, у ч. 2 ст 207 ГК України йде мова про визнання недійсним частини нормативно-правового акту, а це вже зовсім інша процедура, яка передбачає звернення до адміністративних судів або ж навіть до Конституційного суду України.

Однією з проблем недійсності господарських договорів є також неоднозначна судова практика присвячена недійсності господарських договорів. Так, багато сперечань у наукових колах викликали положення про застосування статті 207 ГК України, викладені в інформаційному листі Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів» від 7 квітня 2008 року №01-8211 [7].

У своєму інформаційному листі Вищий господарський суд України, зазначив про те, що ст. 207 ГК України містить положення про недійсність господарських зобов'язань, які суперечать ЦК України як за термінологією, так і за змістом і тому застосовуватися не можуть. Такий висновок є дуже сумнівним та взагалі може розцінюватися, як заперечення судом волі законодавця. Слід наголосити на тому, що інформаційні листи згідно з п.4 ч. 1 ст 32, п.6 ч.2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [4] мають рекомендаційний характер і не можуть розглядатися як документи, якими господарські суди обов'язково повинні керуватися, проте викладення таких некоректних позицій з приводу недійсності господарських договорів є неприпустимим.

Інша проблема недійсності господарських договорів полягає у неоднозначних рішеннях господарських та адміністративних судів. Неоднозначність рішень полягає у проблемі співвідношення таких оціночних понять, як «моральні засади суспільства», «інтереси держави та суспільства», «публічний порядок». Безпосередньо з цими оціночними поняттями пов'язана недійсність господарського договору. Відповідно до ч. 1 та 2 ст 228 ЦК України правочин, що порушує публічний порядок є нікчемним. А відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена

законом. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Тобто правочин, що порушує публічний порядок, є нікчемним, і для встановлення цього рішення суду не вимагається. Відповідно до ч. 3 ст 288 ЦК України та ч.1 ст. 207 ГК України в разі, якщо правочин суперечить інтересам держави і суспільства він може бути визнаний судом недійсним, тобто є оспорюваним. Проблема полягає у тому, що суди ототожнюють «інтереси держави і суспільства» і «публічний порядок» та в рішеннях зазначають, що правочин, учинений з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, водночас є таким, що порушує публічний порядок, а отже, є нікчемним. Цим також активно користуються органи державної податкової інспекції, які через ототожнення понять «інтереси держави і суспільства» і «публічний порядок» визнають, що господарські договори, що порушують інтереси держави та суспільства є нікчемними та без рішення суду застосовують до суб'єктів господарювання, які є сторонами такого договору відповідні санкції.

Ще однією проблемою є те, що в судовій практиці та науковій літературі панують різні підходи до вирішення питання про те, чи може суд з власної ініціативи застосувати наслідки недійсності господарського договору. У постанові Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів недійсними» від 23 травня 2013 року [5] зазначено, що якщо, вирішуючи господарський спір, суд встановить, що зміст договору, пов'язаного з предметом спору, суперечить законодавству, чинному на момент укладення договору, він, керуючись пунктом 1 частини 1 ст 83 ГПК України, вправі за власною ініціативою визнати цей договір недійсним повністю або у певній частині із застосуванням за необхідності й наслідків визнання недійсним нікчемного правочину. Реалізація господарським судом цього права здійснюється незалежно від наявності відповідного клопотання сторони. Такий висновок Пленуму Вищого господарського суду України, вочевидь, є хибним. Тут слід погодитися з думкою В.В. Джуня про те, що при визнанні судом угоди недійсною в порядку ст. 88 ГПК суд повинен бути зобов'язаний позовними

вимогами і не може виходити за їх межі через відсутність відповідного клопотання заінтересованої особи [8 с.166].

Серед проблем недійсності господарських договорів можна також виділити проблему, яка пов'язана з наслідками визнання господарського договору недійсним. У ГК України наслідки недійсності господарського договору визначаються через наслідки недійсності господарського зобов'язання. Наслідки недійсності господарського зобов'язання визначені ст. 208 ГК України. За змістом цієї статті в разі визнання господарського договору недійсним до нього можуть бути застосовані такі наслідки, як реституція (одностороння чи двостороння) або конфіскаційні заходи.

Слід зауважити, що фактично, якщо звернутися до ст. 227-233 ЦКУ, то можна зробити висновок про те, що в разі визнання господарського договору недійсним, до нього можуть бути застосовані також і такі наслідки, як відшкодування моральної шкоди та відшкодування заподіяних збитків (стягнення подвійної суми збитків). З огляду на це виникає необхідність в ГК України виділити окрему статтю, присвячену наслідкам недійсності господарського договору, у якій закріпити підхід з урахуванням положень ГК України та ЦК України.

ВИСНОВКИ

Отже, серед проблем недійсності господарського договору можна виділити наступні:

1. відсутність в ГК України конкретно визначених умов дійсності, яким повинен відповідати господарський договір;

2. наявність термінологічних розбіжностей у правових нормах ЦК України та ГК України, якими регулюється питання недійсності господарських договорів;

3. відповідно до ч. 1 ст. 208 ГК України відсутність можливості визнання господарського договору, що не відповідає вимогам закону, або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції судом недійсним на вимогу особи права та законні інтереси якої порушує відповідний договір;

4. відсутність єдиного підходу з приводу можливості застосування судом з власної ініціативи наслідків недійсності господарського договору;

5. неоднозначна судова практика та суперечливі інформаційні листи судової гілки влади з приводу визнання господарських договорів недійсними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2013 року// Офіційний вісник України. — 2014.— № 11. — С.234.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII [електронний ресурс] – режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [електронний ресурс] – режим доступу http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Рада України. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
5. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання визнання правочинів недійсними» від 29 травня 2013 р.
6. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції [електронний ресурс] – режим доступу http://www.scourt.gov.ua/
7. «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» від 07.04.08 № 01-8/211 [електронний ресурс] – режим доступу http://vgsu.arbitr.gov.ua/news/709/
8. Джунь В. В. До питання про обов’язковість застосування реституції у разі неправозгідності угоди // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 165–168.
9. Луць, В.В. Договірне право України: сучасний стан і тенденції розвитку // Щорічник українського права. – Х., 2010.– № 2. – С. 118–125.
10. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. // К.: Алерта, 2012. – 472 с.